

VIRTUS

27 | 2020

Paul Brusse

De heerlijkheid: een belangrijke maar onderbelichte bestuursvorm

167

Pieter de Jong, *Van macht naar folklore. Heerlijkheden in Zuid-Holland na de Franse tijd* (Woudrichem: Pictures Publishers, 2018, 571 p., ill, index).

Pieter de Jongs *Van macht naar folklore* is een indrukwekkend boek. Het is het resultaat van zes jaar intensieve en zorgvuldige arbeid. Dit monnikenwerk heeft een vrijwel uitputtende opsomming opgeleverd van de particuliere eigenaren van heerlijkheden in Zuid-Holland tussen circa 1800 en heden, die in het boek alfabetisch zijn geordend. Na een korte historische inleiding in hoofdstuk één, begint hoofdstuk twee met een beschrijving van de heerlijkheid Aarlanderveen en haar eigenaren en eindigt hoofdstuk twintig met de heerlijkheden Zwartewaal en Zwijndrecht en de opeenvolgende bezitters. Zeven letters ontbreken. Er blijken namelijk geen particuliere heerlijkheden te zijn met namen die beginnen met een E, F, J, Q, U, X en de IJ valt onder de I. Na het laatste hoofdstuk volgen nog wat toegiften over stadsheerlijkheden die niet na Franse tijd zijn verkocht, heerlijkheden van de familie Oranje-Nassau, heerlijkheden die vóór de Franse tijd geen particulier bezit meer waren en nog een bladzijde over ‘overige heerlijkheden’. Het gaat al gauw om 200 van deze bestuurlijk eenheden met in totaal 1865 eigenaren (‘heren en vrouwen’) vanaf 1800, die allemaal de revue passeren met een korte, soms zeer korte biografie. In al deze beschrijvingen heb ik, voor zover ik zelf iets over de besproken heerlijkheden en eigenaren weet, geen vergissing kunnen ontdekken.

Van macht naar folklore is geen boek om van kapt tot kapt te lezen, maar een prachtig koffietafelboek om regelmatig in te bladeren, je te verwonderen over de interessante feitjes en om de vele honderden illustraties te bekijken (1300 om precies te zijn). Het boek is bestemd

voor een breed publiek en heeft een schappelijke verkoopprijs voor een boek van deze omvang. Het is De Jongs bedoeling geweest om een inventarisatie te presenteren en geen wetenschappelijk werk met probleemstelling, betoog en conclusies. Toch is ook voor de professionele onderzoeker die met dit onderwerp bezig is, nog wat te halen. Niet in de laatste plaats achterin het boek, waar per heerlijkheid wordt vermeld welke bronnen zijn gebruikt. Een groot gemis echter in dit verband is een overzichtskaart, zoals de kaart in het veel soberder uitgegeven boek *Heerlijkheden in Holland*, onder redactie van Frans Willem Lantink en Jaap Temminck, dat in 2017 is verschenen bij uitgeverij Verloren. Zo'n kaart laat pas echt zien hoe belangrijk heerlijkheden waren. Een groot deel van Holland laat zich nog het beste omschrijven als een mozaïek van heerlijkheden.

De heerlijkheid was een interessant fenomeen dat nog te weinig bestudeerd is, zoals Lantink terecht in de inleiding van *Heerlijkheden in Holland* schrijft. Het was geen gebied, zoals wel eens gedacht wordt, maar een complex van bestuurlijke, juridische en sociaal-economische rechten binnen een nauwkeurig afgebakend en meestal klein gebied in bezit van particulieren of rechtspersonen zoals steden en provincies. Daarbij kan er nog een onderscheid gemaakt worden tussen hoge, lage en vrije heerlijkheden. Die verschillen werden bepaald door het aantal en soort privileges dat aan het bezit van de heerlijkheid verbonden was. Heerlijkheden vormden naast dorpspolders en ambachten – vaak overlaptten ze elkaar – de onderste lagen van bestuurlijke territoria, zoals nu de gemeenten dat zijn. Sinds de Bataafs-Franse tijd kennen we de gemeente als bestuurslaag. Veel van de oudste gemeentegrenzen vielen samen met die van heerlijkheden, die juist in dezelfde periode werden afgeschaft. Onderzoek naar deze heerlijkheden zou veel kunnen opleveren voor onze kennis over lokale macht, bestuurlijke participatie van de bevolking voordat de democratie opkwam en het verband tussen de heerlijkheid, de dorpspolder en het ontstaan en ontwikkeling van het bekende poldermodel, dat in Nederland enerzijds wordt verguisd en anderzijds wordt geroemd.

Opvallend is dat De Jong zijn onderzoekperiode juist laat beginnen met de afschaffing van de heerlijke rechten in 1795. Hoewel in 1814, na een intensieve lobby door belanghebbenden, enkele heerlijke rechten werden hersteld, was wat aan privileges overbleef een flauw aftreksel van de oude, lokale machtsinstrumenten die de eigenaren van heerlijkheden ooit hadden. Toch zijn de daaropvolgende jaren een interessant tijdvak uit de geschiedenis van de heerlijkheid, en dan in het bijzonder de periode tot circa 1848, toen nog meer heerlijke rechten werden afgeschaft. Deze jaren vormen een overgangperiode, waarin uit de achttiende eeuw stammende lokale bestuursvormen met nog wat feodale trekjes langzaam maar zeker werden vervangen door het moderne gemeentebestuur. Deze geleidelijke verschuiving leidde soms tot spanningen, maar die komen in het boek van De Jong, ondanks de veelbelovende titel, door zijn opzet helaas niet (goed) uit de verf.

De informatie die per persoon verzameld is door De Jong, is zeer verschillend van aard. Dat zal vooral te wijten zijn aan de beschikbare literatuur. Niet minder dan zeshonderd boeken en de jaargangen van vijftig tijdschriften heeft de auteur naar eigen zeggen doorgenomen. Er is daardoor weinig systematiek in de biografietjes en beschrijvingen van de heerlijkheden. Het streven naar volledigheid – dat wil zeggen, het vinden van alle eigenaren – zat hem schijnbaar in de weg. De Jong had bovendien meer kunnen doen met de gegevens

die hij wel consequent verzameld lijkt te hebben, zoals die over de beroepen van de eigenaren, de grootte van de heerlijkheden en de aanslag van de eigenaren in de directe belastingen. Op die manier had hij, ook al is het op basis van onvolledige informatie, trends in kaart kunnen brengen en die kunnen vergelijken met bestaande publicaties, zoals het onderzoek van Maarten Prins naar de eigenaren van heerlijkheden tot 1795, dat in *Virtus 22* (2015) is verschenen. Maar dat waren De Jongs ambities niet. Anderen zullen na hem deze trends en vergelijkingen in kaart moeten brengen, maar dat is dankzij De Jongs boek wel een stuk gemakkelijker geworden. Wat er nu ligt is al een prestatie van formaat. Zo laat *Van macht naar folklore* heel mooi zien hoe statusgevoelig mensen konden zijn, door zich nog lange tijd te tooien met geërfde maar loze titels. Sterker nog, er bestond tot ver in de twintigste eeuw een levendige handel in titels die verwezen naar voormalige heerlijkheden. Dat deed de historicus W. van Itterson in 1958 nog tegenover zijn toehoorders verzuchten dat wie ‘zo’n welluidend suffix’ achter zijn naam wilde plaatsen, wel iemand zou kunnen vinden die hem ‘daaraan [zou] kunnen helpen.’

Universiteit Utrecht – p.brusse@uu.nl

- Valbijl of vangnet? Natuurmonumenten, de adel en de verwerving van landgoederen en buitenplaatsen, 1905-1980 9
Michiel Purmer
- Class, gender and national identity. Music-making in eighteenth-century Dutch noble homes 33
Joris van Son
- Insignia Summorum Principum*. Using symbols of power in pursuit of higher rank and status by German prince-electors and Polish-Lithuanian princes 55
Jakub Rogulski
- Dossier Adellijke Vrouwen**
- ‘Defending the castle like a man’: on belligerent medieval ladies 79
Elizabeth den Hartog
- Belle van Zuylen: schrijfster van adel, over de adel. Haar correspondentie digitaal beschikbaar 99
Suzan van Dijk
- Een ruk naar Brits. De internationale politiek van Anna van Hannover, 1756-1757 115
Simone Nieuwenbroek

